

EEN GOEDE START

Handboek over bouwen en inrichten voor jongeren
van 14 tot en met 18 jaar met een licht
verstandelijke beperking, autisme spectrum
stoornis en/of gedragsproblematiek

Vivian Campschoer & Minke Janssen
Hogeschool van Arnhem & Nijmegen

Inhoudsopgave

Inleiding.....	2
Hoofdstuk 1. De doelgroep.....	3
1.1. Licht verstandelijke beperking.....	3
1.2 Autisme spectrum stoornis.....	4
1.3. Gedragsproblematiek.....	5
Hoofdstuk 2. De ruimtes.....	6
2.1 De slaapkamers.....	6
2.2 De woonkamer.....	7
2.3 De keuken.....	8
2.4 De badkamer.....	9
2.5 De time-out ruimte.....	10
Hoofdstuk 3. Afwegingen.....	11
3.1 Algemene afwegingen.....	11
3.2 Afwegingen aan de hand van maatwerk.....	12
Literatuurlijst.....	13

Inleiding

Aan de hand van het afstudeeronderzoek voor de opleiding pedagogiek aan de HAN, voor de organisaties Pluryn en Dr. Leo Kannerhuis, is er een product ontwikkeld. In dit handboek worden verschillende richtlijnen beschreven met betrekking tot het bouwen en inrichten van een nieuwe behandelgroep voor jongeren met een licht verstandelijke beperking (LVB), autisme spectrum stoornis (ASS) en/of gedragsproblematiek. Deze richtlijnen zijn pedagogisch van aard en er wordt getracht om met deze richtlijnen de ontwikkeling van de doelgroep het beste tot zijn recht te laten komen. Het handboek geeft antwoord op de volgende centrale vraag:

‘In welke vorm van huisvesting komt de ontwikkeling van jongeren van 14 tot en met 18 jaar met een licht verstandelijke beperking, autisme spectrum stoornis en/of gedragsproblematiek het beste tot zijn recht?’

Het handboek is verdeeld in vijf ruimtes, namelijk: slaapkamer, woonkamer, keuken, badkamer en time-out ruimte. Per ruimte worden de belangrijkste aanbevelingen genoemd. Sommige aanbevelingen worden toegelicht aan de hand van literatuur of citaten.

In dit handboek wordt in hoofdstuk 1 de doelgroep beschreven, om zo een duidelijk beeld te schetsen voor wie de nieuwe behandelgroep specifiek bedoeld is. Daarna wordt er in hoofdstuk 2 per ruimte toegelicht in welke vorm van huisvesting de ontwikkeling van de doelgroep met betrekking tot hun ontwikkeling het beste tot zijn recht komt. In hoofdstuk 3 worden er afwegingen besproken met betrekking tot de inrichting van een bepaalde ruimte.

In dit handboek wordt er gesproken over persoonlijk begeleiders en doelgroep/jongeren. Onder persoonlijk begeleiders worden de persoonlijk begeleiders van Pluryn, Jan Pieter Heije verstaan. Onder doelgroep wordt verstaan: jongeren van 14 tot en met 18 jaar met een LVb, ASS en/of gedragsproblematiek. Dit zijn jongeren die tijdelijk op een behandelgroep van Pluryn, Jan Pieter Heije, wonen. Zij hebben allen deelgenomen aan het praktijkonderzoek.

De afbeeldingen zijn afkomstig van het internet. Dit zijn ondersteunende afbeeldingen, die geen realistische weergave zijn van de werkelijkheid. Voor overige bronnen, zie de literatuurlijst.

Hoofdstuk 1. De doelgroep

De nieuwe behandelgroep wordt opgezet voor jongeren van 14 tot en met 18 jaar met een licht verstandelijke beperking, autisme spectrum stoornis en/of gedragsproblematiek.

1.1. Licht verstandelijke beperking

Met de term 'licht verstandelijke beperking' worden volgens de DSM-IV-TR jongeren met een intelligentie quotiënt (IQ) tussen de 50 en 70 bedoeld (Zoon, 2013). Een LVB is meer dan een lager IQ en alleen op basis van een IQ-score kan geen uitspraak gedaan worden over de aanwezigheid en ernst van een verstandelijke beperking. Naast een lager IQ is er bij een LVB ook sprake van gelijktijdige tekorten in of beperkingen van het huidige aanpassingsgedrag. Kort samengevat zijn de LVB-specifieke kenmerken: intelligentie tussen 50 en 70 en een beperkt sociaal aanpassingsvermogen. Ook jongeren met een IQ tussen de 70 en 85 worden tot de doelgroep LVB gerekend, wanneer zij beperkingen in hun sociaal aanpassingsvermogen ervaren (Zoon, 2013).

Onderzoek heeft aangetoond dat het werkgeheugen van jongeren met een LVB een vertraagde ontwikkeling doormaakt (Zoon, 2013). Onder werkgeheugen wordt het gelijktijdig opslaan en bewerken van informatie verstaan. Door dit beperkte werkgeheugen zijn executieve functies beperkt ontwikkeld. Executieve functies zijn het vermogen om dingen te organiseren, te focussen en impulsen onder controle te houden (Zoon, 2013).

De emotionele ontwikkeling van jeugdigen met een LVB stagneert veelal op het niveau van een schoolkind (Zoon, 2013). Emoties als verdriet, liefde en haat zijn goed ontwikkeld, maar door de beperking in hun cognitief functioneren is het moeilijk om deze te kunnen definiëren. Met als gevolg dat het voor de jongeren moeilijk is om adequaat op hun emoties te reageren. Hun empathisch vermogen wordt zodoende minder goed ontwikkeld (Zoon, 2013). Doordat jongeren met een LVB geen uiterlijke kenmerken hebben waaraan hun beperking te herkennen is, worden zij vaak op een te hoog niveau ingeschat. De omgeving verwacht dan te veel (overvraging) van deze jongeren wat leidt tot frustratie en faalervaringen. Door het beperkte vermogen tot zelfreflectie overschatten jongeren met een LVB de eigen mogelijkheden ook regelmatig. Bij jongeren met een LVB komt meer internaliserend (bijvoorbeeld angststoornis) en externaliserend (bijvoorbeeld agressieproblematiek) probleemgedrag voor dan bij jongeren met een IQ boven de 85 (Zoon, 2013).

1.2 Autisme spectrum stoornis

De DSM-5 noemt twee hoofdgroepen van ASS-kenmerken: (1) symptomen die wijzen op blijvende tekorten in de sociale communicatie en interactie, en (2) beperkte, repetitieve gedragspatronen, interesses of activiteiten (Rigter & Hintum, 2015). Daarnaast zijn er nog meer kenmerken van ASS, maar het is niet zo dat elke jongere met ASS die allemaal heeft (Rigter & Hintum, 2015). De vier belangrijkste kenmerken worden hieronder kort beschreven.

1. Sociaal contact en sociale wederkerigheid

Jongeren met ASS zijn slecht in staat om sociaal contact te hebben (Rigter & Hintum, 2015). Een groot probleem in de sociale interactie is het gebrek aan inzicht in andermans gevoelens en gedachten, iets wat ook wel mindblindness wordt genoemd (Rigter & Hintum, 2015). Jongeren hebben vaak een beperkt niveau van de Theory of Mind (Een kind met een volgroeide Theory of Mind weet wat andere mensen 'denken', 'wensen', 'verwachten', 'willen' enzovoorts) (Rigter, 2002).

2. Communicatie en taal

Een tweede hoofdkenmerk zijn problemen met communicatie en taal, iets wat nauw samenhangt met het gebrek aan sociale wederkerigheid (Rigter & Hintum, 2015). De taalontwikkeling van kinderen met ASS loopt meestal achter (behalve als ze het syndroom van Asperger hebben) (Rigter & Hintum, 2015).

3. Verbeeldingsvermogen

Kinderen met ASS kunnen vaak geen symbolisch spel spelen (Rigter & Hintum, 2015). Hun fantasie is niet of gebrekkig ontwikkeld. Ook hebben ze sterk de behoefte om eenvoudige handelingen te herhalen. Omdat ze niet houden van veranderingen, kunnen ze zich voor de buitenwereld obsessief bezig houden met één onderwerp (Rigter & Hintum, 2015).

4. Structuur, behoefte aan hetzelfde en verzet tegen verandering

De behoefte aan structuur en vaste ritmen hangt samen met de behoefte aan herhaling (Rigter & Hintum, 2015). De behoefte aan structuur en vaste ritmen uit zich in repetitief gedrag, het herhalen van handelingen. Ook de behoefte aan strikte patronen in het dagelijks leven is groot, wordt hier van afgeweken raakt het kind in paniek. Daarbij is overgang van de ene activiteit naar de volgende moeilijk. Tevens maken kinderen met ASS soms ook stereotiepe bewegingen, zoals fladderen (Rigter & Hintum, 2015).

1.3. Gedragsproblematiek

Vooraf verstandelijk gehandicapten kinderen met ASS kunnen gedragsproblemen hebben (Rigter & Hintum, 2015). Als hun structuur of rituelen worden verstoord, kunnen ze angstig worden, gaan gillen, agressief worden of zichzelf beschadigen (Rigter & Hintum, 2015).

Delfos (2009, p. 215) zegt het volgende over een gedragsstoornis:

Er is sprake van een gedragsstoornis wanneer er een steeds herhalend en aanhoudend gedragspatroon bestaat, waarbij de grondrechten van anderen en belangrijke bij de leeftijd horende sociale normen en regels worden overtreden. Gedragingen: pesten, bedreigen, intimideren; vechten; wapengebruik; mishandeling van dieren of mensen; bestelen van mensen; dwingen tot seksueel gedrag; brandstichten; andermans eigendommen vernielen; inbreken; liegen; stelen; wegblijven van huis; weglopen van huis; spijbelen. De DSM-IV-TR onderscheidt twee subtypes: beginnend in kindertijd of adolescentie. De ICD-10 maakt onderscheid tussen solitair of in groepsverband. Gedragsstoornissen kunnen geëxternaliseerd zijn – naar buiten gericht agressief gedrag, veelal jongens, of geïnternaliseerd – naar binnen gericht angstig en verlegen gedrag, veelal meisjes.

Hoofdstuk 2. De ruimtes

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste aanbevelingen gegeven met betrekking tot het bouwen en inrichten van een specifieke ruimte met betrekking tot de ontwikkeling van de doelgroep.

2.1 De slaapkamers

Basisinrichting in de slaapkamers is aanwezig

In elke slaapkamer zijn dezelfde meubels aanwezig, namelijk: een bed, kast, wastafel, nachtkastje en een bureau met een stoel. De jongere hoeft zich hierdoor niet bezig te houden met het regelen van spullen voor zijn slaapkamer. Jongeren met ASS hebben veel behoefte aan structuur, duidelijkheid, veiligheid en voorspelbaarheid (LandelijkNetwerkAutisme, z.d.). Alle meubels van de slaapkamer, die in een normaal woonhuis aanwezig zijn, zijn er nu ook. Dit zorgt bij de jongeren voor voorspelbaarheid en creëert veiligheid.

De meubels zijn hufferproof

Hufferproof betekent bestand tegen vandalisme (Genootschap Onze Taal, 2011). Jongeren met gedragsproblematieken kunnen soms fysieke agressie vertonen. Hierbij kunnen zij slaan, schoppen en voorwerpen beschadigen en vernielen (Matthys, 2008). Hufferproof meubels kunnen deze agressie verdragen en worden voor deze doelgroep dan ook aangeraden. Een persoonlijk begeleider van Pluryn, Jan Pieter Heije, zegt het volgende over hufferproof meubels: 'Meubels die wij hebben, zijn hufferproof. De jongeren hebben gedragsproblemen, waardoor zij moeilijk hun emoties kunnen reguleren. Vanuit daar zijn die stevige meubels nodig, omdat het anders zo kapot is'.

Slaapkamers moeten schuin tegenover elkaar gesitueerd worden

Aangrenzende slaapkamers kunnen het beste vermeden worden, omdat hierdoor geluid van de ene naar de andere slaapkamer geleid wordt. Door kamers schuin tegenover elkaar te plaatsen, wordt dit vermeden. Dit verminderd het geluidsoverlast.

De muren van de slaapkamers moet goed geïsoleerd zijn

Als muren goed geïsoleerd zijn, wordt geluid niet zo snel van de ene naar de andere kamer geleid. Geluiden van andere slaapkamers zijn minder goed te horen en dit voorkomt prikkels. Jongeren kunnen dan echt voor hun rust naar hun slaapkamer en worden niet afgeleid door geluiden van de groep.

2.2 De woonkamer

Het meubilair bestaat uit meerdere fauteuils in combinatie met stevige tweezitsbanken

Jongeren geven aan dat zij, door hun ASS, moeite hebben met het naast elkaar zitten. Daarom geven zij de voorkeur aan stoelen. Hierdoor is er meer afstand en komen de jongeren niet te snel in elkaars persoonlijke ruimte. In het dagelijks leven komt het toch voor dat mensen naast elkaar moeten zitten. Daarom wordt er aangeraden om stevige tweezitsbanken aan te schaffen, in combinatie met fauteuils, zodat de jongeren kunnen wennen aan het naast elkaar zitten (Schrameijer, 2013).

Een aparte speelkamer, als onderdeel van de woonkamer

Voor jongeren is het belangrijk dat zij hun vrije tijd zinvol kunnen doorbrengen. Hier moet dan ook de ruimte voor zijn. Een aparte speelruimte zorgt ervoor dat jongeren daar hun vrije tijd kunnen doorbrengen, afgezonderd zijn van de groep, maar wel in de buurt van de woonkamer blijven. Hierdoor ervaren zij nog steeds de nabijheid van begeleiders. Een persoonlijk begeleider van de Jan Pieter Heije zegt hier het volgende over: 'Het is fijn als er een ruimte is waar jongeren rustig een spel kunnen spelen of muziek kunnen luisteren en alles kunnen laten staan. Zo zijn de jongeren toch afgezonderd van het groepsgebeuren, maar blijven zij wel in de buurt van de woonkamer'.

Een systeem waarmee de woonkamer groter en kleiner gemaakt kan worden

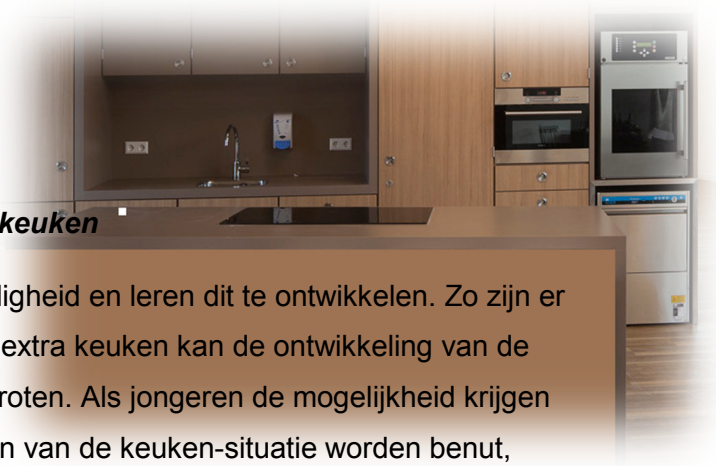
De woonkamer is in het algemeen een grote ruimte. Dit is een centrale plek in het gebouw. Veel jongeren zijn hier vaak tegelijkertijd te vinden. Soms willen jongeren wel onderdeel zijn van het geheel, maar willen zij zich toch kunnen afsluiten. Een losstaand systeem, wat de woonkamer in kleinere ruimtes kan scheiden, wordt dan ook aangeraden.

Warm kleurgebruik voor op de muren

Door warm kleurgebruik op de muren, ontstaan minder prikkels. Knalkleuren en oppositioneel kleurgebruik, zoals rood en blauw, moeten vermeden worden.

2.3 De keuken

Naast een algemene keuken, nog een aparte keuken

De doelgroep heeft behoefte aan meer zelfstandigheid en leren dit te ontwikkelen. Zo zijn er jongeren die leren om zelfstandig te koken. Een extra keuken kan de ontwikkeling van de jongeren op het gebied van zelfstandigheid vergroten. Als jongeren de mogelijkheid krijgen om te koken voor zichzelf, kunnen vele voordelen van de keuken-situatie worden benut, zoals leren plannen en organiseren (Schrameijer, 2013).

Een gesloten keuken, met toezicht op de aansluitende ruimte

De keuken is een gesloten ruimte, met overzicht op andere ruimtes door middel van een deur en ramen. Een dichte keuken geeft minder auditieve en visuele prikkels (Schrameijer, 2013). Bij deze doelgroep moet er een afweging gemaakt worden tussen de belevingswaarde en de fysieke waarde (Schrameijer, 2013). Bij deze doelgroep wordt de fysieke waarde, sensorische prikkels, belangrijker geacht.

Een eettafel die uit twee delen bestaat

Jongeren zeggen hier over: 'Als ik nu aan de eettafel zit, botsen mijn benen tegen die van iemand anders aan. Dit vind ik vervelend'. Velen met elkaar aan tafel vormt een uitdaging: er is veel oogcontact, veel drukte om de tafel en zodoende komt men ook makkelijk in elkaars persoonlijke ruimte (Schrameijer, 2013). Als een grote tafel uit twee kleinere bestaat, is het rustiger als ze uit elkaar worden gezet (Schrameijer, 2013). Als één grote tafel uit elkaar gezet kan worden, levert dit ook meer persoonlijke ruimte op.

Een kookeiland

Tijdens het koken is het van belang dat er gecommuniceerd kan worden met de jongeren. Een kookeiland kan deze communicatie en het leerproces bevorderen. Iedereen kan rondom het kookeiland staan en hierdoor heeft iedereen goed zicht op de handelingen. Een kookeiland zorgt dus ook voor overzicht. Een persoonlijk begeleider van de Jan Pieter Heije zegt hier het volgende over: 'Ik raad een kookeiland aan, zodat de jongeren en begeleiding om het aanrecht heen kunnen staan. Zo is er overal zicht op en staan er geen jongeren achter je'.

2.4 De badkamer

De uitstraling van een instellingsdouche moet vermeden worden

De jongeren hebben moeite met hun persoonlijke hygiëne. Een instellingsdouche¹ is niet uitnodigend, waardoor jongeren niet geprikkeld worden om te leren zichzelf te verzorgen. Een belangrijke ontwikkelingstaak bij jongeren van 12 tot 17 jaar is gezondheid en uiterlijk, daarbij is het belangrijk dat zij leren om hun uiterlijk te onderhouden (Spanjaard & Slot, 2015). Als een douche niet uitnodigend is, kan dit er voor zorgen dat jongeren minder snel gaan douchen. Dit zorgt er voor dat de ontwikkelingstaak gezondheid en uiterlijk minder snel volbracht wordt en dit dus de ontwikkeling belemmerend.

De vormgeving van de douche/badkamer is een L-vorm

Door een L-vorm ontstaat er een ruimte met een lange zijde en een hoek. De lange zijde biedt mogelijkheden voor de jongeren om zich om te kleden en af te drogen. Om de hoek bevindt zich de douche. Op deze manier is de jongere, in zekere zin, afgeschermd en staat de jongere niet in het zicht van de deur. De privacy wordt zo gewaarborgd.

Meer opbergruimte

In de L-vormige doucheruimte moeten in de lange zijde, meer opberg mogelijkheden zijn. Hierdoor hebben de jongeren de mogelijkheid om hun spullen droog op te bergen. Denk hierbij aan een bankje, planken of een kastje.

Een bad

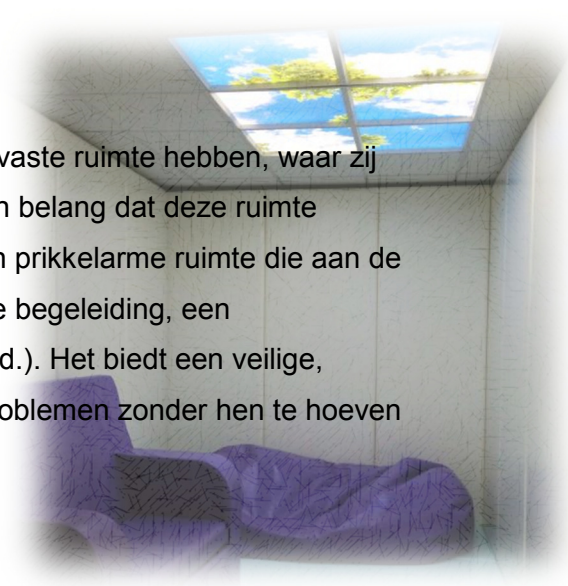
Een bad wordt aangeraden, omdat een jongere zich hier kan ontspannen en tot rust kan komen. Een persoonlijk begeleider van Pluryn, Jan Pieter Heije zegt hier het volgende over: 'Jongeren met ASS ervaren rustige en afgebakende ruimtes als prettig. Een bad kan een rustgevende plek voor een jongere zijn'.

¹ Tijdens de interviews met de respondenten, werd de douche met regelmaat een instellingsdouche genoemd. Dit houdt in dat de douche één grote ruimte is, waarbij geen douchebak en douchegordijn aanwezig zijn. Het oogt niet huiselijk.

2.5 De time-out ruimte

Een aparte prikkelarme time-out ruimte

Een aparte time-out ruimte zorgt er voor dat de jongeren een vaste ruimte hebben, waar zij tot rust kunnen komen. Om deze rust te waarborgen is het van belang dat deze ruimte prikkelarm wordt ingericht. Een time-out ruimte is namelijk een prikkelarme ruimte die aan de jongere, met positieve benadering en de juiste psychologische begeleiding, een comfortabele en kalmerende omgeving kan bieden (Nenko, z.d.). Het biedt een veilige, tijdelijke omgeving, voor bijvoorbeeld jongeren met gedragsproblemen zonder hen te hoeven fixeren (Nenko, z.d.).

Hoofdstuk 3. Afwegingen

In dit hoofdstuk worden verschillende afwegingen toegelicht. Tijdens het onderzoek zijn verschillende aanbevelingen naar voren gekomen, waarbij een afweging gemaakt moet worden. Deze aanbevelingen bestaan uit algemene afwegingen en afwegingen aan de hand van maatwerk².

3.1 Algemene afwegingen

Slaapkamers op eerste verdieping of een gelijkvloerse behandelgroep

Of slaapkamers op een afzonderlijke verdieping gesitueerd moeten worden, dan wel gelijkvloers met de overige ruimtes, hangt af van de behandeling (Schrameijer, 2013). Zeer intensieve individuele begeleiding vraagt nabijheid en dus één verdieping. Alle functies op één verdieping creëert tevens de mogelijkheid om op een natuurlijke manier de dagelijkse vaardigheden van de jongeren vanuit huiskamer, keuken en kantoor te observeren. Daarmee is zowel de behandeling als de veiligheid gediend (Schrameijer, 2013). Echter, heeft een behandelgroep met meerdere verdiepingen als voordeel dat veel jeugdigen dit gewend zijn van thuis en biedt ook afstand van de dagelijkse hectiek, maar zorgt wel voor minder nabijheid (Schrameijer, 2013). Er moet dus een afweging gemaakt worden met betrekking tot de behandeling van de doelgroep.

Het creëren van een huiselijke sfeer in de woonkamer

Een belangrijke afweging die gemaakt moet worden is huiselijkheid. Uit het praktijkonderzoek is gebleken dat jongeren behoefte hebben aan een huiselijke sfeer, maar te veel accessoires hebben op hen een overprikkelende werking. Een woonkamer met te weinig accessoires kan ook weer een kille sfeer creëren. Hier dient een juiste balans in gevonden te worden. Tim Landschip (Schrameijer, 2013) zegt: 'Huiselijk en warm is veilig. Hoe huiselijker en warmer je de situatie kunt creëren, hoe beter'.

Inductieplaat of gasfornuis

Uit het praktijkonderzoek blijkt dat jongeren een inductieplaat als prettig ervaren. Deze jongeren hebben behoefte aan veiligheid en verkiezen daarom een inductieplaat boven een gasfornuis. Een inductieplaat heeft geen vlam en koelt direct af (Inductie, z.d.). Echter, wijkt deze bevinding af van de theorie. Elektrisch of keramisch koken wordt juist afgeraden, omdat het moeilijk in te schatten is wanneer de warmte omhoog of omlaag moet (Schrameijer, 2013).

² Bij maatwerk wordt er gekeken naar de kracht en drijfveren van het individu, oftewel cliëntgericht (Movisie, z.d.).

3.2 Afwegingen aan de hand van maatwerk

De balk voor het raam in de slaapkamer

In verband met het risico op wegloupgedrag van sommige jongeren is in de huidige situatie een balk voor het raam geplaatst. Hierdoor kan het raam maar een paar centimeter open en komt er weinig frisse lucht in de slaapkamer. Voor sommige jongeren is deze balk noodzakelijk, vanwege het risico op wegloupgedrag, maar anderen vertonen dit gedrag niet. Voor hen is deze balk dus niet noodzakelijk. Het is van belang dat hier maatwerk wordt ingezet, zodat er per jongere gekeken kan worden of er een balk geplaatst moet worden. Een balk die door de technische dienst zowel geplaatst als weggehaald kan worden, wordt aangeraden.

Sensor of thermostaat in de douche

In de huidige situatie wordt er in de douche gebruik gemaakt van een sensor in plaats van een thermostaat. Hierdoor heeft de douche altijd dezelfde temperatuur en gaat de douche na een bepaalde tijd weer uit. Jongeren geven aan, dit als onprettig te ervaren en willen dit liever zelf bepalen. Een persoonlijk begeleider van Pluryn benoemt de afweging die gemaakt moet worden: 'Een sensor is ideaal voor deze doelgroep. De sensor staat ingesteld op één temperatuur, namelijk achtendertig graden, en zo kun je voorkomen dat er gevaarlijke situaties kunnen ontstaan. Het nadeel is dat het voor de één te warm is en voor de ander te koud. Alles is afgestemd op de groep en niet op het individu. Wanneer jongeren een eigen badkamer zouden hebben zou dit individueel aangepast kunnen worden'. Als de mogelijkheid er is, moet er dus gekeken worden naar maatwerk. Zo kan er gekozen worden om verschillende douches te plaatsen, sommige met een thermostaat en anderen met een sensor. Per jongere kan dan gekeken worden, wat veilig wordt geacht.

Literatuurlijst

Delfos, M. (2009). *Ontwikkelingspsychopathologie: Stoornissen en belemmeringen* (7^e druk). Amsterdam: Pearson.

Genootschap Onze Taal. (2011). *Hufterproof*. Geraadpleegd op 24 mei 2016, van <https://onzetaal.nl/taaladvies/advies/hufterproof>

Inductie. (z.d.). *Inductie kookplaat*. Geraadpleegd op 24 mei 2016, van <http://www.inductie.net/kookplaat>

Landelijk Netwerk Autisme. (z.d.). *Tips voor het bieden van structuur in ruimte, tijd en activiteiten*. Geraadpleegd op 24 mei 2016, van <http://landelijknetwerkautisme.nl/tips-voor-het-bieden-van-structuur-ruimte-tijd-en-activiteiten/>

Matthys, W. (2008). *Gedragsstoornissen bij kinderen*. Gedownload op 24 mei 2016, van <http://www.ggzoostbrabant.nl/images/documenten/Clienten/Aandoeningen/Gedragsstoornissen/gedragsstoornissen.pdf>

Movisie. (z.d.). *Participatiewiel: een andere manier van kijken*. Gedownload op 24 mei 2016, van https://www.movisie.nl/sites/default/files/alfresco_files/Participatiewiel%20gemeenten%20%5BMOV-178057-0.3%5D.pdf

Nenko. (z.d.). *Time-out*. Geraadpleegd op 24 mei 2016, van <http://www.nenko.nl/time-out/>

Rigter, J. (2002). *Ontwikkelingspsychopathologie bij kinderen en jeugdigen*. Bussum: Coutinho.

Rigter, J., & Hintum, M. van. (2015). *Ontwikkelingspsychologie bij kinderen en jeugdigen* (3^e druk). Bussum: Coutinho.

Schrameijer, F. (2013). *Met het oog op autisme: Bouwen & inrichten voor mensen met autisme*. Doorwerth: Dr. Leo Kannerhuis.

Spanjaard, H., & Slot, H. (2015). *Ontwikkelingstaken*. Gedownload op 24 mei 2016, van <http://www.hanspanjaard.nl/wp-content/uploads/2015/12/ontwikkelingstaken-Spanjaard-Slot-2015.pdf>

Zoon, M. (2013, juli). *Kenmerken en oorzaken van een licht verstandelijke beperking*. Gedownload op 24 mei 2016, van http://www.zat.nl/nji/dossierDownloads/LVB_Kenmerken_en_oorzaken.pdf